

MR. SC. ADNAN KALJANAC, EDIN ŠAKOVIĆ, PROF.

Barice – Gređani: kulturna grupa kasnog brončanog doba u Slavoniji i sjevernoj Bosni

Kulturna grupa Barice-Gređani, nazvana po eponimnim nalazištima Barice kod Gračanice (Bosna i Hercegovina, Tuzlanski kanton) i Gređani kod Stare Gradiške (Republika Hrvatska, Brodsko-posavska županija), predstavlja jednu od najosobenijih kulturnih pojava na širem prostoru sjeverne Bosne i južne Slavonije u kasnom brončanom dobu (XIII.-IX. st. s.e.). Ova grupa se obično veže za širi kasnobrončano-dobski kulturni kompleks polja sa žarama, zasigurno jednu od najznačajnijih pojava u europskoj prahistoriji uopće. U proteklih pola stoljeća, intenzivna istraživanja su doprinijela boljem upoznavanju tog heterogenog kulturnog kompleksa, ukazujući na brojne regionalne i lokalne varijacije. U okviru kulture žarnih polja, koju karakterizira spaljivanje umrlih i pokapanje njihovih posmrtnih ostataka u žarama (urnama), izdvojena je posebna kulturna grupa Barice-Gređani, karakteristična po svom specifičnom ritusu ukopavanja. Tu se, naime, spaljeni ostaci umrlog polažu na golu

zemlju i prekrivaju keramičkom posudom s dnom okrenutim prema gore.

Eponimno nalazište Barice

Prahistorijska nekropola Barice otkrivena je krajem 1954. godine, a sistematski istraжена nepune dvije godine kasnije. Voditelj istraživanja, Borivoj Čović, u *Glasniku Zemaljskog muzeja* za 1958. godinu, objavio je iscrpno naučno saopćenje o ovim iskopavanjima, gdje je naveo i neke detalje o tome kako je do nalaza došlo. Iako oni za samu arheološku znanost možda i nisu previše bitni, danas, 55 godina od tog otkrića, svakako su vrlo zanimljivi. Na sjevernoj periferiji tadašnje Gornje Orahovice, u neposrednoj blizini raskrsnice seoskih puteva prema Čekanićima i Falešićima, mještани Ibrahim Zahirović je započeo izgradnju kuće. Sama parcela je, prema Čovićevom opisu, predstavljala blago zatalasani brežuljkasti teren, u to vrijeme voćnjak, a kojih tridesetak godina ranije, to je bio prostor obrastao rijetkom šikarom. Prilikom kopanja temelja

za kuću, Zahirović je naišao na ostatke zemljanih posuda, brončanih predmeta, kostiju i paljevine. Njegov sumještatin Hrusto Okić nekoliko je metalnih predmeta odnio Radi Stojanoviću, majstoru-kujundžiji, ovaj ih je pokazao dr. Stanku Sielskom iz Tuzle, a on je, pak, o tome obavijestio Zemaljski muzej (ČOVIĆ, 1958, 77).¹

Već naredne, 1955. godine, prilikom rekognosciranja šireg prostora sjeveroistočne Bosne, ekipa Zemaljskog muzeja, koju su činili dr. Alojz Benac i Borivoj Čović, posjetila je Gornju Orahovicu i izvršila sondažno rekognosciranje. Probom sondom je obuhvaćeno jedanaest prahistorijskih grobova. Pošto su rezultati bili povoljni, naredne je godine Borivoj Čović izveo i sistematsko iskopavanje nekropole, primjenom sistema spojenih sonde. Olakšavajuću okolnost im je pružila i činjenica da je Ibrahim Zahirović napustio i poru-

šio kuću.² Iskopavanjima je utvrđeno da je nekropola bila relativno manjih dimenzija, da su se grobovi protezali pojasom širine neka tri metra, najprije u pravcu istok-zapad, potom jugoistok-sjeverozapad, te pri samom kraju pravcem sjever–jug. Broj grobova, iskopanih 1955. i 1956. godine iznosio je 38, a sa onima koji su otkriveni prilikom kopanja temelja za kuću, taj broj je iznosio negdje između 40 i 50, što je i ukupan broj grobova na ovom lokalitetu. Kontrolne sonde postavljene sa strana pojasa nekropole nisu dale pozitivne rezultate (ČOVIĆ, 1958, 77).

Nalazi na ovoj nekropoli u cjelini su slabo sačuvani, što se vidi iz detaljnog pojedinačnog opisa svakog groba (ČOVIĆ, 1958, 80-87). Posude kojima su prekrivani spaljeni posmrtni ostaci javljaju se na ovom nalazištu u dva osnovna oblika. Prvi od njih predstavljaju plitke posude koničnog ili konično-zaobljenog oblika s relativno visokim i najčešće konkavno povijenim vratom (26 od ukupno 38 grobova). Dio njih je bio sa najmanje jednom drškom trakastog oblika, a ostale su, čini se, bile bez drške. Na svega jednoj posudi ovog tipa (iz groba 10) uočeni su ukrasi. Drugi tip posuda predstavljaju duboke zdjele s uvučenim obodom i relativno malim dnom, bez drške. Jedna posuda u funkciji žare (iz groba 8) činila je izuzetak i nije pripadala ni jednom od opisanih oblika. Na nalazištu su utvrđene i manje zdjele (u formi grobnih priloga), nešto finije izrade. Pored keramike, na Baricama su pronađeni i metalni objekti: šiljci, igle, ostaci

1 **Rade Stojanović** je bio ljubitelj i kolekcionar starina, šezdesetih godina je (prema bilješkama Milice Kosorić, kustosa-arheologa Muzeja istočne Bosne iz Tuzle) posjedovao i neke prahistorijske predmete pronađene na području Sladne, Džakula, Orahovice i Karanovca. Hamdija Kreševljaković u jednom svom radu bilježi da je 1930.-tih godina u dvorištu Kujundžićeve kuće zapazio kamenu kurnu, za koju je pretpostavio da potječe iz nekadašnjeg gračaničkog hamama. Što se pak **dr. Stanka Sielskog** tiče, njegovo ime je puno poznatije. Sielski je u prvoj polovici XX. stoljeća kao liječnik službovao u nekoliko bosansko-hercegovačkih gradova, zatim kao šef Okružne bakteriološko-epidemiološke stanice u Tuzli i direktor Zavoda za suzbijanje endemičnog sifilisa u Banja Luci. Imenovan je i prvim dekanom Medicinskog fakulteta u Sarajevu, koji je osnovan od strane Zagrebačkog sveučilišta 1944. godine. Sielski je nastavio svoj rad na terenu i nakon 1945. godine. Radilo se ne samo o izvrsnom ljekaru-specijalisti i stručnjaku, nego i o pasioniranom kolekcionaru muzejskog blaga, koji je zaslužan za pronalazak i očuvanje mnogih, neprocjenjivo vrijednih predmeta. Sielski je objavio i nekoliko interesantnih radova s područja arheologije, kulturne historije i etnografije.

2 Zahirović je pričao kako su se u kući "stalno čuli neki čudni zvukovi" – očito je, kako to primjećuje i Čović, bio uplašen činjenicom da je ona sagrađena na nekom starom groblju.

nakita, bronzani fragmenti i sl. Zemljano posuđe je uglavnom fragmentirano, a metalni predmeti su pokazivali tragove gorenja. Koštani materijal je također slabo sačuvan (ČOVIĆ, 1958, 87-92).³

Ostala važnija nalazišta

U desetljećima koja su uslijedila nakon Čovićevih iskopavanja nekropole Barice i objavljivanja rezultata, na širem prostoru sjeveroistočne Bosne, kao i u susjednoj Slavoniji, otkriven je veći broj sličnih nalazišta. Tokom šezdesetih godina, ustanovljeno je i ispitano nekoliko nekropola "tipa Barice", kako se tada pisalo u arheološkoj literaturi, na prostoru između rijeke Bosne (nizvodno od ušća Usore) i Ukline, uglavnom od strane Zavičajnog muzeja iz Doboja.

Tako su 1964. izvršena zaštitna iskopavanja na lokalitetu Bare u Liplju kod Teslića, iznad potoka Lukavice, na mjestu gdje je nešto više od trideset godina ranije otkrivena i dijelom uništena prahistorijska nekropola. Ovim iskopavanjem pronađeno je ukupno pet grobnih jama sa ostacima spaljenih ljudskih kostiju, prekrivenih zemljanim posudama u funkciji žara. Utvrđeno je da je na jednom grobu iznad žare razbijena mala posuda (BELIĆ, 1964a, 24-25). Slična nekropola je otkrivena i na lokalitetu Krčevine u selu Mala Brusnica kod Bosanskog Broda. Nekropola je bila smještena na niskom brežuljku u blizini izvorišta potoka Suha Rijeka (BELIĆ, 1964b, 19 i d.). Sljedeće, 1965. godine, na lokalitetu Greda u Podnovlju kod Doboja, u blizini rijeke Bosne, na nekoliko

mjesta su iskopani bronzanodobski paljevinski grobovi tipa Barice (BELIĆ, 1966a, 27-29).

Naredne godine, pak, otkriveno je značajno nalazište na lokalitetu Bare u Grabovici kod Doboja, na lijevoj obali rijeke Rudanke. Lokalitet je istraživao u tri navrata: 1969., 1968., 33-36; BELIĆ, 1988., 62). Ono što je posebno zanimljivo, jeste činjenica da su se ovi grobovi nalazili ispod tri malehna tumula od nasute zemlje, dok se na do tada otkrivenim nekropolama, tipa Barice, uglavnom radilo o ravnim grobovima. Nešto kasnije, pokazat će se da ni Bare u Grabovici nisu izuzetak. U Donjim Lamincima kod Bosanske Gradiške, gdje se, sudeći po brojnim nalazima keramike, nalazilo veće prahistorijsko naselje, na lokalitetu istog imena kao eponimno nalazište,⁴ ustanovljena su dva djelimično uništena tumula, veličine 20x19 i 35x25 m. U manjem su otkrivena dva paljevinska groba s posudama u funkciji žare, okrenutim dnom na gore. (ČOVIĆ, 1983., 65-70; ĐURĐEVIĆ, 1986., 50).

Grobišta ovoga tipa ustanovljena su i na krajnjem sjeveroistoku Bosne i Hercegovine, u Semberiji. U maju 1959., na lokalitetu Silajet u selu Dvorovi kod Bijeljine, jedan je mještalin prilikom kopanja jarka, na dubini od oko 30 cm, otkrio pet prahistorijskih paljevinskih grobova, s posudom okrenutom dnom prema gore. U februaru 1961. lokalitet je obišao Zdravko Marić, pregledavši teren i fragmente razbi-

3 Čović je u citiranom radu dao zaista iscrpnu komparativno-tipološku analizu pronađenog keramičkog i metalnog materijala.

4 Može se primijetiti da je toponim izveden od riječi *bara* dosta čest kada je riječ o nalazištima ove kulturne grupe – čak četiri lokaliteta na prostoru sjeverne Bosne nose gotovo isti naziv (Barice kod Gračanice, Barice u Donjim Lamincima, Bare u Grabovici i Bare u Liplju), što svakako predstavlja jedan kuriozitet.

jenih posuda, te je po obliku i frakturi zaključio kako se radi o potpuno istom tipu posuda kao što su bile i one otkrivene na lokalitetu Barice kod Gračanice (MARIĆ, 1960., 47). U aprilu 1963., ekipa Muzeja istočne Bosne iz Tuzle izvršila je ovdje zaštitna iskopavanja, kojom prilikom je otkriveno 13 grobova, ukopanih relativno plitko, kako to i voditeljica istraživanja Milica Kosorić konstatira. U grobovima je nađen materijal, već tipičan za ovu vrstu nekropola, kako keramika, tako i metalni objekti (KOSORIĆ, 1965., 83-87).⁵ Tri godine kasnije, na lokalitetu Crkvina, pored sela Batković kod Bijeljine, radnici su prilikom kopanja zemlje za ciglu, naišli na oko 20-ak grobova sa žarama, koji su – izuzev jednog – u potpunosti uništeni. Zaštitnim iskopavanjima, poduzetim par mjeseci kasnije, u neposrednoj blizini jame otkriveno je još 12 grobova, sa potpuno istim načinom sahranjivanja i uglavnom jednakim sadržajem (KOSORIĆ, 1967., 83-87)

Što se tiče lijeve obale Save, odnosno hrvatskog dijela Posavine i južne Slavonije, na tom su prostoru također otkrivene brojne nekropole kulturne grupe Barice-Gređani. Među njima se, svakako, izdvaja drugo eponimno nalazište, u naselju Gređani, između Okučana i Stare Gradiške. U blizini ovog mjesta se, zapravo, nalazi veći broj lokaliteta (Bajir, Jelava, Brijegovi i dr.), čija su istraživanja započela sredinom sedamdesetih godina. Na ovom

5 Izuzetak jedino predstavlja ponešto izdvojeni grob br. 2, gdje je nađena zdjela koja, kako Kosorić zaključuje, ni svojim oblikom ni ornamentalnim motivom hronološki ne odgovara keramičkom materijalu nađenom u drugim grobovima. "Ornamentalni motiv je", navodi ona, "po svome duhu kostolačkog tipa, mada se mogu uočiti izvesni elementi vučedolske kulturne grupe" (Kosorić, 1965., 86)

prostoru otkriveni su tragovi velikog prahistorijskog naselja, okruženog čitavim pojasom nekropola, odnosno zemljanih humki – tumula, ispod kojih se nalazi i po više desetina pojedinačnih paljevin- skih grobova, što su pokazala i sistematska istraživanja nekropole na lokalitetu Bajir, koja je 1974. i 1975. izvela ekipa Instituta za arheologiju iz Zagreba (MINICHREITER, 1974., 44-50; *ista*, 1975., 29-38; *ista*, 1982/1983., 1-18). Ostala nalazišta na ovom prostoru su Brodski Stupnik (Vinski-Gasparini, 1973., 46), Oriovac (MINICHREITER, 1983., 63-66), Perkovci (MINICHREITER, 1983., 57-62), Vranovci (MINICHREITER, 1983., 66), Brod – Ciglana (MINICHREITER, 1997., 40-43), zatim Požega (MINICHREITER, 1983., 67), Grabarje kod Požege (MINICHREITER, 1983., 67-68), te Vlatkovac (MINICHREITER, Sokač-Štimac, 1998., 34-37), uz rijeku Londžu, na periferiji Požeške kotline, a najistočnija dosad otkrivena nalazišta u Slavoniji nalaze se u okolini Županje (Plemić 1981., 100; (MARIJAN, 2001. i (MARIJAN, 2005.). Novija istraživanja su ukazala i na lokalitete u okolini Babine Grede, Jaruga i Gundinaca, tj. na planiranoj trasi kanala Dunav-Sava (DIZDAR, 2008., 104).

Sva gore navedena nalazišta predstavljaju nekropole paljevinskih grobova, ali treba spomenuti da su na nekim lokalitetima ustanovljeni ili istraženi i ostaci naselja koji se mogu vezati uz kulturnu grupu Barice-Gređani. Nasebinski kompleks je zabilježen u samim Gređanima, zatim u Lamincima, a treba posebno istaknuti značajan lokalitet Crišnjevi u selu Mačkovac, južno od Nove Gradiške (KARAVANIĆ, MIHALJEVIĆ, KALAFATIĆ, 2002., 47-62).

Izdvajanje grupe

Istraživanjem nekropole Barice, 1958. godine, a u duhu tadašnjih općih saznanja i nivoa istraženosti područja sjeverne Bosne, Borivoj Čović je konstatirao da se ona ne može vezati ni za jednu od užih grupa kulture žarnih polja, ali da je očigledno da pripada tom kompleksu, shvaćenom u širem smislu. Tek nakon dosta godina naučno-istraživačkog rada, izdvojena je posebna grupa Barice-Gređani. Međutim, sve negdje do sredine sedamdesetih godina, pojava sličnih nekropola uzimana je kao svjedočanstvo prisustva nosilaca kulture žarnih polja; one su, štaviše, posmatrane kao svjedočanstva o “dolasku novih elemenata sa sjevera” (MARIĆ, 1960., 63). U svom poznatom izlaganju na simpoziju o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju ilirskih etničkih zajednica u prahistorijskom dobu, u kome je izvršio razgraničenje između ilirskog i panonskog etnosa i postavio tezu o razvoju panonskih plemena iz nosilaca kulture žarnih polja, Zdravko Marić je kao prilog svojoj pretpostavci o prodoru novih populacija sa sjevera, naveo, između ostalog i nekropole sa žarama u Dvorovima i Gornjoj Orahovici. One, po njemu, ukazuju da su i na tom prostoru “morala biti rana naselja nosilaca KŽP” (MARIĆ, 1964., 178). Ovaj prodor se obično datirao u prvu polovicu Ha A perioda (po Reineckeovoj periodizaciji), odnosno u XII. stoljeće stare ere.

I u ostaloj arheološkoj literaturi, nekropole ove vrste su jednostavno posmatrane kao sastavni dio kulture žarnih polja, s tim što se sve više počeo upotrebljavati termin *tip Barice*, dok se u Hrvatskoj, nakon značajnog otkrića u Gređanima, te istraživanjima još nekoliko nalazišta u Slavoniji,

proširio termin *tip Gređani*. Istraživanjima i naučnim radom Kornelije Minichreiter i Borivoja Čovića, nalazi iz Gređana i sličnih nekropola u Slavoniji povezani su sa nekropolama tipa Barice u sjevernoj Bosni, a naposljetku je definirana *posebna kulturna grupa Barice-Gređani*, kao dio šireg kulturnog kompleksa polja sa žarama i njegova početna faza na prostoru Slavonije i sjeverne Bosne. Pitanje njezine geneze je još uvijek otvoreno, iako opravdane pretpostavke upućuju da se “*razvija iz autohtonog supstrata ranog bronzanog doba, da bi se kristalisala već u srednjem i dalje razvijala u kasnom bronzanom dobu*” (ČOVIĆ, 1988a, 60).

Prostorni i hronološki okviri

Zahvaljujući dosad otkrivenim nalazištima kulturne grupe Barice-Gređani, moguće je s dosta sigurnosti ustanoviti njezine prostorne okvire, odnosno teritorijalni opseg. Na zapadu, granica je određena položajem dvaju možda i najznačajnijih nalazišta, Gređanima i Lamincima. Na bosanskoj strani, ova se kulturna grupa vjerovatno protezala do rijeke Une, odnosno njezinog ušća u Savu. U Hrvatskoj, granica vjerovatno nije išla mnogo zapadnije od Gređana, moguće da je močvarni teren u Lonjskom polju bio neka vrsta prirodne barijere prema sjeverozapadu, uzvodno uz Savu. Prostor grupe Barice-Gređani pružao se dalje niz Savu, prema istoku. U Požeškoj kotlini, prirodno otvorenoj prema Posavlju, prisustvo grupe Barice-Gređani je potvrđeno na tri nalazišta, a ono što je posebno interesantno jeste da su u istoj mikroregiji otkrivena nalazišta istodobne virovitičke kulture. Požeška kotlina, dakle, predstavlja prostor ispreplitanja utje-

caja kulturnih grupa Virovitica i Barice-Gređani (LOŽNJAK, DIZDAR, 2005., 34). Najistočnija nalazišta u Slavoniji predstavljaju nekropole u okolini Županje, po svemu sudeći – prirodno-geografski uvjeti (zamočvaren teren) i ovdje su bili faktor što se kultura Barice-Gređani nije širila prema istoku i sjeveroistoku, odnosno prostoru Belegiš II kulture. U Bosni, međutim, grupa Barice-Gređani zauzima prema istoku prostor sve do Semberije. Što se tiče granice prema jugu, dva najjužnija nalazišta predstavljaju Barice u Gornjoj Orhovici i Liplje kod Teslića. Vrlo vjerovatno da nove nalaze ove skupine ne treba očekivati južnije od linije nižih bosanskih planina Majevica – Ozren – Borija i dalje prema Kozari. Prema dosadašnjem rasporedu nekropola grupe Barice-Gređani u Bosni, moguće je pretpostaviti da su populacije koje su bili njezini nosioci vjerovatno iz prostora uz Savu postepeno osvajale riječne doline i niža brdska područja prema jugu, te da nisu dalje doprli od donjeg toka Bosne i Vrbasa, Sprečanskog polja, te dolina Ukrine i Male Usore. Kao što se može primijetiti, rijeka Sava je činila svojevrsnu okosnicu populacijama koje su predstavljale nosioce kulturne grupe Barice-Gređani. Raspored prahistorijskih zajednica uz riječne tokove, naravno, ne predstavlja nimalo čudnu pojavu s obzirom da su rijeke i riječne doline u ono doba predstavljale ne granice razdvajanja, nego prirodne komunikacijske koridore.

U hronološkom smislu, kultura Barice-Gređani je prvobitno datirana u period Br. D – Ha A1 (MINICHREITER, 1983., 86), odnosno vrijeme oko 1300.-1100. god. s.e. Međutim, prema Borivoju Čoviću i Kseniji Vinski-Gasparini, ovaj period bi pred-

stavljao tek mlađu fazu razvoja grupe, dok bi starija faza obuhvaćala period Br. B, C i početak faze D (VINSKI-GASPARINI, 1983., 547-646; (ČOVIĆ, 1988., 60), tj. vrijeme 1700. – 1300. god. s. e. Prema rezultatima istraživanja naselja Mačkovac-Crišnjevi, preliminarna analiza keramičkog materijala datira naselje u period Br. B – Br. C, pa do početka faze Ha A. Naselje je na osnovu keramičkih nalaza pripisano grupi Barice-Gređani (KARAVANIĆ, MIHALJEVIĆ, KALAFATIĆ, 2002., 55). Prema ovome, početak kulture Barice-Gređani pripada periodu završnih faza srednjeg i početka kasnog bronzanog doba.

Pogrebni ritus

Osnovna karakteristika kulturne grupe Barice-Gređani je izražena u specifičnom pogrebnom ritusu, prema kojem je ova grupa i definirana. Kao najstarija manifestacija kulture polja sa žarama na području Bosne i Hercegovine, definirane su nekropole u sjeveroistočnom području: Dvorovi i Batković kod Bijeljine, Mala Brusnica kod Broda, Barice kod Gračanice i Kulaši kod Doboja. Osnova pogrebnog ritusa se zasnivala na spaljivanju preminulih, što ovu kulturnu grupu uvrštava u širi kulturni kompleks kulture polja sa žarama (Urnenfelderkultur).

Specifičnost predstavlja način pokopavanja spaljenih ostataka, pri čemu se pepeo spaljenih osoba polagao u plitku jamu ili na tlo, zajedno sa priložima, a nakon toga bi se poklapao posudom u funkciji žare sa dnom okrenutim prema gore. Na lokalitetu Barice, od 38 zabilježenih grobova, izdvaja se grob označen brojem 26 u kojem je žara položena u normalnom položaju, dnom prema dolje (ČOVIĆ, 1958., 84).

Prema obliku, žara iz groba 26 je duboka zdjela sa uvučenim obodom koja odgovara obliku žare iz groba 23, a koja je položena sa dnom okrenutim gore (ČOVIĆ, 1958., T. II, 3,5). Od priloga, u grobu se nalaze fragmenti dva brončana šiljka sa šupljim širim dijelom, fragment uglastog, livenog objekta od bronce, jedan veći objekt od bronce koji nije bilo moguće identificirati uslijed topljenja i fragment koštanog objekta (ČOVIĆ, 1958., 84).

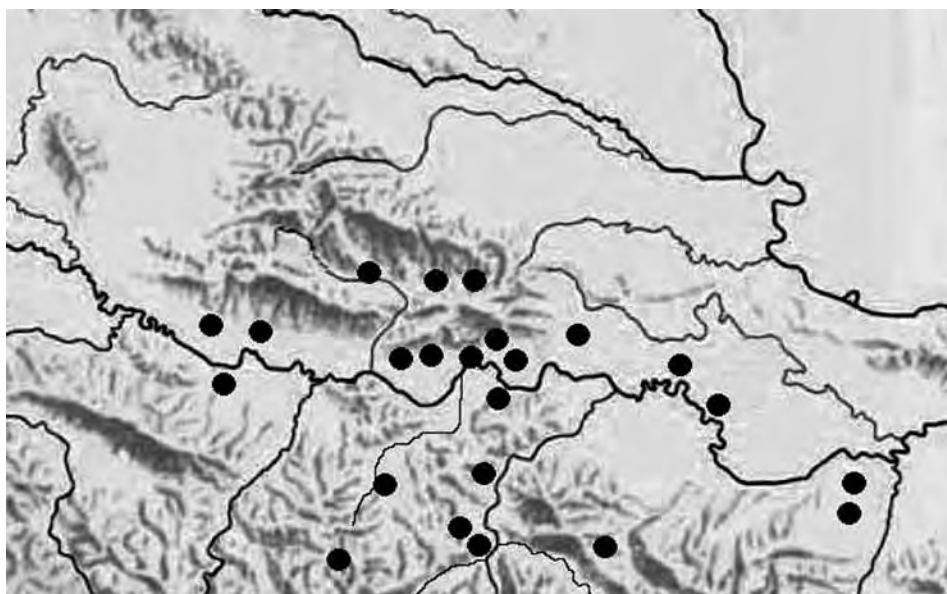
Slična situacija je zabilježena i na nekropolama Dvorovi i Batković. Na nekropoli Dvorovi kod Bijeljine pronađeno je 13 grobova sa načinom sahranjivanja identičnim kao u nekropoli Barice. Spaljeni ostaci preminulih su polagani u relativno plitke jame, a zatim poklapani žarom, sa dnom okrenutim prema gore (KOSORIĆ, 1965., 83-87). Kao na lokalitetu Dvorovi, tako i na nekropoli u selu Batković, identificirano je 12 grobova sa istovjetnim načinom sahranjivanja u plitko iskopanim grobnim jamama i spaljenim posmrtnim ostacima poklopljenim žarom sa dnom okrenutim gore (KOSORIĆ, 1967., 29-33). Identična situacija je zabilježena i na lokalitetima Krčevina u Maloj Brusnici i Mala gradina u Kulašima kod Doboja, gdje je na prvom zabilježeno 10 grobova sa žarama položenim na pepeo spaljenih osoba, sa dnom okrenutim prema gore i na drugom 7 grobova, sa identičnim načinom polaganja žare na pepeo i koštane ostatke (BELIĆ, 1964., 21-28). Identičan način sahranjivanja je zabilježen i na eponimnom nalazištu Gredani u Hrvatskoj, kao i na nalazištima: Oriovcu, Perkovicima, Vranovicima i na lokalitetu Mačkovac-Crišnjevi. Nekoliko grobova sa žarom položenom dnom okrenutim prema gore je pronađeno na lokali-

tetu Galova (MINICHREITER, 1997., 40-41). Na lokalitetu Moravče, na nekropoli virovitičke grupe u grobu 3 je zabilježeno polaganje ostataka na dno grobne rake i prekrivanje ulomkom velike posude (SOKOL, 1996., 30-33).

Većina grobnih nalaza pokazuje tragove oštećenja vatrom, prema čemu se može zaključiti da su metalni grobni prilozi spaljivani zajedno sa umrlim, dok su male posude prilagane u grobove naknadno. Na nalazištima Krčevina u Maloj Brusnici i Mala gradina u Kulašima postoje indicije prema kojim su žare zauzimale posebno mjesto na lomači zajedno sa pokojnikom, pri čemu su izlagane velikoj toploti (BELIĆ, 1964., 32). Dodatno, B. Belić je prema zatečenom stanju grobnih posuda, žara, ukazao na mogućnost da su žare prilikom polaganja u grobne rake bile obredno razbijane. Brončani predmeti nađeni u grobovima grupe Barice-Gredani pokazuju tragove gorenja (MINICHREITER, 1983., 58). S obzirom da se uglavnom radilo o nakitu ili dijelovima odjeće, može se zaključiti da su umrli na lomači spaljivani u svojoj nošnji. (LOŽNJAK DIZDAR, 2005., 28). Nakon polaganja žare na paljevinske posmrtne ostatke, grobna raka je zatrpavana. U starijoj fazi, nad grobnim mjestima su od nasute zemlje formirani niski tumuli, a u mlađoj fazi se ovaj običaj postepeno napuštao, oblikujući nekropole ravnih grobova (ČOVIĆ, 1988, 60-61).

Arheološki materijal

Osnovne i najčešće nalaze kulturne grupe Barice-Gredani predstavljaju ostaci keramičkih posuda, u ulozi žare ili kao grobni prilozi, zatim malobrojni ostaci priloga izrađenih od bronce i kosti.

:Geografska rasprostranjenost nekropola kulturne grupe Barice – Gređani (autor: Edin Šaković, prof.)

Najčešći oblik predstavljaju konične i bikonične posude sa visokim, cilindričnim, ili blago izvedenim vratom posude u funkciji žare. Otvor posuda je najčešće izvučen prema van, uvučen⁶ ili ravan, fasetiran, a ponekada kao na lokalitetu Mačkovac-Crišnjevi i Mala gradina ukrašen horizontalnim rebrom (KARAVANIĆ, MIHALJEVIĆ, KALAFATIĆ, 2002., 53; BELIĆ, 1964., 28). Posude su najčešće imale jednu, a ponekada i više trakastih drški, kao što je to slučaj sa velikom bikoničnom posudom, ruba izvučenog van sa četiri trakaste drške koja je pronađena u grobu 26 na lokalitetu Gređana (MINICHREITER, 1974., 50). Dodatno su posude ponekada ukrašavane bradavičastim ili ovalnim ispupčenjima. Dno posuda je ponekada

izvedeno u više ili manje izraženu stopu.

Od grobnih priloga izrađenih od keramike najčešći su oblici malih koničnih posuda sa dužim ili kraćim vratom sa jednom trakastom drškom (ČOVIĆ, 1958., 88), zatim bikonične zdjelice, bikonične kupe na nozi i trbušasti lonci (MINICHREITER, 1974., 44-50; 1975., 29-38).

Najčešći oblik metalnih priloga polaganih u grobne rake predstavljaju bronzane igle među kojima se izdvaja oblik topuzaste igle. Igle su ponekada ukrašavane urezivanjem linija u cik-cak formi. Na većini lokaliteta kulturne grupe Barice-Gređani pronađeni primjerci igala su zastupljeni u obje forme, ukrašeni i neukrašeni. Pored topuzastih igala, zastupljene su igle sa koničnom, bikoničnom i kuglastom glavom koja je ponekada spljoštena (ČOVIĆ, 1958., 91; KARAVANIĆ, MIHALJEVIĆ, KALAFATIĆ, 2002., 51).

Od ostalih metalnih priloga zastupljene su igle za šivenje (Kravanić, Mihaljević,

6 Posude sa uvučenim obodom su znatno zastupljene na nalazištu Barice i prema B. Čoviću predstavljaju najznačajniji oblik žara na ovom lokalitetu za koji su tipološki povezani oblici malih posuda koje su imale svrhu grobnih priloga (Čović, 1958., 88)

Kalafatić, 2002., 51), oruđa u vidu brončanih šiljaka, brončana žica i cjevčice koje najvjerojatnije predstavljaju ljevkašte prijevjeske i spiralne cjevčice (ČOVIĆ, 1958., 91-92), rjeđe narukvice od tanke brončane žice i brončano prstenje (KOSORIĆ, 1965., 84; 1967., 30).

Kulturni kontekst

Nalazi kulturne grupe Barice-Gređani pripadaju širem kulturnom području kulture polja sa žarama. Keramički oblici su najbliži oblicima virovitičke kulturne grupe, putem koje su se najvjerojatnije prema jugu širili utjecaji kulture Baierdorf-Velatice. Postoje indicije da se u odnosima virovitičke i Baierdorf-Velatice kulture može računati sa etničkim prodorom iz Baierdorf-Velatice kulturnog kruga, pri čemu se novopristigli etnički supstrat asimilirao u virovitičku komponentu. Time bi se objasnila pojava da je sahranjivanje u kamenim škrinjama, rašireno u kulturnom krugu Baierdorf-Velatice, naglo iščezlo (VINSKI-GASPARINI, 1983, 582-583). Metalni nalazi topuzastih igala su zastupljeni i na područjima grupe Belegiš II, kao i u Srijemu, Banatu i sjevernoj Srbiji. Na širem području ove igle su zastupljene na nalazištima u Češkoj, Slovačkoj, Moravskoj, Austriji i Mađarskoj.

Razlike u pogrebnom ritusu kulturne grupe Barice-Gređani su najčešće objašnjavane autohtonim razvojem kulture i njenom vezanošću za južne krajeve i tadašnje prilike na području Bosne i Hercegovine. S obzirom da je kulturna grupa Barice-Gređani održavala žive kontakte sa ostatkom kulturnog kruga polja sa žarama, iznenađujuće je da još uvijek nisu potvrđeni bliži odnosi sa područjem kulture

Belegiš II, iako je za očekivati da će dalja istraživanja potvrditi postojanje kontakata ove dvije kulture. Prema južnim krajevima, kulturna grupa Barice-Gređani je graničila sa srednjobosanskom kulturnom grupom, koja pripada području sahranjivanja inhumacijom.

Problem geneze kulturne grupe Barice-Gređani je usko povezan sa genezom bliske virovitičke grupe i cjelokupnim širenjem kulture polja sa žarama prema jugu. Prema mišljenju B. Čovića, ova kulturna grupa se razvijala na autohtonim osnovama iz starijeg ranobronzanodobnog supstrata (ČOVIĆ, 1988a, 61). Početak kulture polja sa žarama se povezuje sa kontinuiranim razvojem iz kulture grobnih humaka na području Transdanubije, pri čemu se radi o istom, a ne novodoseljenom stanovništvu. Da li se u genezi virovitičke kulture može govoriti o jačem prodoru kulture grobnih humaka u etničkom ili kulturnom smislu, na današnjem stepenu istraženosti je teško odgovoriti. Činjenica je da se na području virovitičke kulture, u njenim početnim fazama osjećaju jaki utjecaji kulture grobnih humaka.

Međutim, u krugu kulture Barice-Gređani na području sjeveroistočne Bosne se može računati sa genezom vezanom za prodor virovitičke grupe u sjevernu Bosnu (VINSKI – GASPARINI, 1983, 636). U kojoj mjeri se ovdje radi o novom stanovništvu, teško je odgovoriti. Međutim, sigurno je da su utjecaji virovitičke kulture izvršili jak prodor na jug, gdje najvjerojatnije dolazi do formiranja posebnog kulturnog kompleksa pod utjecajima autohtonih komponenti i srednjobosanske kulturne grupe. Obred sahranjivanja, tokom kojeg su ostaci spaljenih osoba polagani na

dno grobne rake, može se povezati sa utjecajima iz južnih krajeva, tačnije rečeno sa obredom inhumacije, pri čemu se u ovom slučaju u grobnu raku ne polaže tijelo preminule osobe, već njezini spaljeni ostaci. U tom smislu, specifičan ritus polaganja spaljenih ostataka preminulog na dno grobne rake bi zahtijevao preispitivanje shvaćanja geneze religijskog koncepta pripadnika kulturne grupe Barice-Gređani. Krajevi južno od prostora rasprostiranja kulture Barice-Gređani pripadaju klasičnom području inhumacije, gdje je ovakav način sahranjivanja bio zastupljen duži vremenski period. Prema D. Srejševiću, područje gdje je zastupljena inhumacija kao osnovni oblik sahranjivanja pripada jednom od tri osnovna etnokulturna kompleksa na Balkanu, tačnije rečeno, klasičnom ilirskom području. Područje na kojem su zastupljena oba načina sahranjivanja, inhumacija i incineracija bi pripadalo Tračanima, dok bi područje sa incineracijom kao osnovnim oblikom sahranjivanja predstavljalo poseban kulturni kompleks, uže povezan sa područjima sjeverno od Dunava i južno, sa područjem Grčke (SREJŠEVIĆ, 2002, 217-222).

Prema ovoj podjeli na tri etnokulturna područja, kultura Barice-Gređani se svojim geografskim položajem nalazila na prostoru dodirnih tačaka dvije potpuno različite duhovne kulture i njihovog religijskog koncepta, izraženog u različitim ritusima sahranjivanja. Dodatno, s obzirom da je područje sjeveroistočne Bosne prirodno ograničeno riječnim tokovima, kopnene komunikacije su ostvarive samo prema jugu, te je potrebno računati sa ovim vidom komunikacija sjeveroistočne Bosne i južnih područja i u periodima koji

su prethodili kulturnoj grupi Barice-Gređani. Uzme li se u obzir pretpostavka da se kultura Barice-Gređani razvijala na autohtonim osnovama, bez jačih infiltracija novih etničkih grupa, zatim kopnena povezanost sa područjima dugog kontinuiteta inhumacije, opravdano je pretpostaviti da su u formiranju religijskih shvaćanja pripadnika kulturne grupe Barice-Gređani određenu ulogu odigrala i područja sa inhumacijom, što je rezultiralo pojavom polaganja spaljenih ostataka na dno grobne rake. Prema ovome, kao konzekvenca kontinuiranog razvoja, geografskog područja i odnosa sa susjednim kulturnim grupama, način sahranjivanja izdvaja kulturu Barice-Gređani u poseban kompleks prelazne zone između dva etnokulturna kompleksa inhumacije i incineracije.

Razvivši se pod utjecajima virovitičke kulture, kultura Barice-Gređani ostaje vezana za uži i širi kulturni kompleks kulture polja sa žarama tokom cijelog svoga trajanja. Prema ovome je datacija trajanja ove kulture povezana sa trajanjem virovitičke kulture do u Ha A1 period (1200.–1100. god. s.e.). Zajednička geneza ovih grupa je izražena i u činjenici da virovitička, Barice-Gređani i Belegiš II kultura iščezavaju istovremeno. Sa nestajanjem ovih kultura, povezana je pojava brojnih ostava bronzanih predmeta koje se javljaju u većem broju u Ha A1 periodu. U ranijem periodu ostave su se povezivale sa pretpostavkom da je stanovništvo u vrijeme ratnih sukoba sakrivalo svoju imovinu zakopavanjem, nadajući se povratku nakon sukoba. B. Teržan je povezala ostave sa religijskim kultom i vjerovanjima u zagrobni život, pripisujući veće ostave sa velikim brojem predmeta kolektivnom žrtvovanju i manje

pojedinačnom (TERŽAN, 1987, 72-73). Tačni razlozi nastanka ostava nisu u potpunosti otkriveni, međutim njihova pojava na širokom području rasprostiranja kulture polja sa žarama se može promatrati kao regionalno pitanje religijske koncepcije unutar samog tog kulturnog kompleksa.

Dok su na području virovitičke kulture značajnu ulogu odigrali baierdorfsko-velatički elementi u formiranju grupe Zagreb-Vrapče, na području kulture Barice-Gređani, značajnu ulogu je, pored baierdorfsko-velatičkih, imao utjecaj iz srednjobosanskog kulturnog kruga. Nakon iščezavanja kulturne grupe Barice-Gređani na njenom području se javlja grupa Vis-Pivnica koja sadrži brojne elemente kulture polja sa žarama, te se u tom kontekstu svrstava u ovaj kulturni kompleks (ČOVIĆ, 1988, 102). Utjecaji iz područja srednjobosanskog kulturnog kruga su prisutni u vidu materijala kao što su okrugle pojasne kopče, a ornamentika na keramici sa lokaliteta Vis i Pivnica analogna je onoj sa naselja Pod kod Bugojna (VINSKI-GASPARINI, 1983, 635). Jači utjecaji od onih iz kruga srednjobosanske kulture su izraženi prema području bosutske kulture u južnoj Vojvodini (ČOVIĆ, 1988b, 102).

Prema ovome, nestanak kulture Barice-Gređani se može povezati sa nestankom virovitičke i Belegiš II kulture pod utjecajem Baierdorf-Velaticke kulture koja je svojim utjecajima zahvatila i područje sjeveroistočne Bosne. Međutim, pretpostavi li se da je na području virovitičke grupe došlo do pojave novih etničkih skupina, iznenađujuća je činjenica da se ne mogu potvrditi jača etnička pomjeranja nosilaca virovitičke kulture na područje sjeveroistočne Bosne, kao i činjenica da kultura Barice-

Gređani prestaje egzistirati istovremeno sa virovitičkom i Belegiš II kulturom dok bi se prema njenom južnijem geografskom položaju mogao očekivati nešto duži vijek trajanja.

Prema ovome, baierdorfsko-velatički utjecaji na nestanak virovitičke, a i Barice-Gređani i Belegiš II kulture se najvjerojatnije trebaju razmatrati u kontekstu kulturnog, a znatno manje etničkog prodora. Moguće je pretpostaviti da je kultura Barice-Gređani, pod kulturnim pritiskom sa sjevera, uspostavila jače odnose (u odnosu na već postojeće) sa područjem srednjobosanske kulture, te je ovo područje odigralo određenu ulogu u formiranju kasnije kulture Vis-Pivnica na koju je snažno utjecala (ČOVIĆ, 1988, 164). Međutim, razlozi za uspostavljanje jačih odnosa sa područjem srednjobosanske kulture mogu se razmatrati i u kontekstu utjecaja egejskog područja, izraženog u mitološkoj predaji kao što je mit o prelasku Kadma i Harmonije Ilirima, na istočnu jadransku obalu i njeno zaleđe, što je ove krajeve moglo učiniti privlačnijim za razvoj ekonomskih odnosa. Kao potvrda ovakve pretpostavke može poslužiti činjenica da se na području srednjobosanske kulturne grupe i južnije u ovom periodu osjećaju jaki utjecaji kulture polja sa žarama (ČOVIĆ, 1988, 102).

Iz svega iznesenog može se zaključiti da je kulturna grupa Barice-Gređani predstavljala kasnobrončanodobnu pojavu sjeveroistočne Bosne, razvijenu na osnovama kruga kulture polja sa žarama i pod utjecajima zbivanja u južnim krajevima na autohtoni supstrat. Spajanjem različitih utjecaja sa zatečenim osnovama kulturu Barice-Gređani je obilježio specifičan na-

čin sahranjivanja koji bi u krajnjoj instanci mogao označavati religijska shvaćanja, povezana i sa južnim područjima i inhumacijom umrlih, pri čemu je pepeo polagan na dno grobne rake kao što je polagano tijelo inhumiranog umrlog. S obzirom da se svi elementi sahranjivanja u kulturi Barice-Gređani uklapaju u klasičnu kulturu polja sa žarama, polaganje pepela na dno grobne rake bi u ovom slučaju predstavljalo rezultat geografskog područja, na kojem se kulturna grupa razvila, čime bi se područje kulturne grupe Barice-Gređani moglo definirati kao područje prelazne zone između dva načina pokapanja, inhumacije i incineracije. Iščezavanjem kulture Barice-Gređani, njeno mjesto zauzima kultura Vis-Pivnica, koja također pripada krugu kulture polja sa žarama, ali koja još izražajnije pokazuje elemente prelazne zone sadržavajući u svome inventaru kulture polja sa žarama i elemente srednjobosanske i bosutske kulturne grupe, istovremeno prenoseći i svoje elemente koji se dalje prema jugu šire sve do istočne jadranske obale. □

Skraćenice

Ann. Inst. archeol. Annales Instituti Archaeologici, Zagreb
Arh. lek. BiH Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Sarajevo: Zemaljski muzej, 1988.
AP Arheološki pregled, Beograd–Ljubljana
CBI ANU BiH Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti BiH
ČGT Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Tuzla, Muzej istočne Bosne
GZM Glasnik Zemaljskog muzeja
Idanja HAD Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb
Obavijesti HAD Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb
Opus. Arch. Opuscula Archaeologica, Zagreb
Pril. Ins. arheol. Prilozi Instituta za arheologiju, Zagreb

VAMZ Vjesnik Arheološkog muzeja Zagreb
Zbornik ADBiH Zbornik Arheološkog društva Bosne i Hercegovine

Literatura

1. Belić B., 1964a, *Prilozi za poznavanje kasnog bronzanog doba severne Bosne*, Zbornik krajiških muzeja, II, 1963.-1964., 19-35.
2. Belić B., 1964b, *Bare, Liplje, Teslić – nekropola kasnog bronzanog doba*, AP, 6, 1964., 24-25.
3. Belić B., 1966a, *Greda u Podnovlju kod Doboja – nekropola bronzanog doba*, AP, 8, 1966, 27-29;
4. Belić B., 1966b, *Grabovica, Doboj – nekropola bronzanog doba*, AP, 8, 1966, 33-35;
5. Belić B., 1988, *04.3 Bare*, Arh. lek. BiH, II, 62
6. Čović B., 1958, *Barice–nekropola kasnog bronzanog doba kod Gračanice*, GZM XIII/1958, 77-96
7. Čović, 1983, *Sjeverna Bosna i Karpatki bazen u rano i srednje bronzano doba*, Arheološka problematika zapadne Bosne, Zbornik ADBiH, I/1983, 65-70.
8. Čović B., 1988a, *Barice-Gređani – kulturna grupa*, Arh. lek. BiH, I, 60-61;
9. Čović B., 1988b, *Kultura polja sa urnama*, Arh. lek. BiH, I, 100-102;
10. Čović B., 1988c, *Srednjobosanska kulturna grupa*, Arh. lek. BiH, I, 163-164;
11. Dizdar M., 2008, *Terenski pregled trase višenamjenskoga kanala Dunav-Sava*, Ann. Inst. archeol., IV/2008, 102-108.
12. Đurđević M., 1986, *Laminci/Barice: Bronzanodobno naselje i nekropola*, AP 27.
13. Đurđević M., 1988, *03.6 Barice*, Arh. lek. BiH, II, 47.
14. Karavanić S., Mihaljević M., Kalafatić H., *Naselje Mačkovac-Crišnjevi kao prilog poznavanju početaka kulture polja sa žarama u slavonskoj Posavini*, Pril. Ins. arheol., 19/2002, 47-62.
15. Kosorić M. D., 1965, *Praistorijska nekropola u selu Dvorovima kod Bijeljine*, ČGT, VI/1965., 83-87.
16. Kosorić M. D., 1967, *Praistorijska nekropola kod Bijeljine*, ČGT, VII/1967., 29-33.

17. Ložnjak D., 2003., *Grobovi virovitičke grupe iz Voćina – osvrt na početnu fazu kulture polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Pril. Ins. arheol., 20/2003, 33-46.
18. Ložnjak Dizdār D., 2005, *Naseljenost Podravine u starijoj fazi kulture polja sa žarama*, Pril. Ins. arheol., 22/2005, 25-58.
19. Marić Z., 1960, *Praistorijski nalazi i lokaliteti iz Triješnice i Dvorova kod Bijeljine*, ČGT, IV/1960, 43-67
20. Marić Z., 1964, *Problem sjevernog graničnog područja Ilina*, Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, Naučno društvo BiH, Posebna izdanja IV, CBI, 1, Sarajevo, 177-213.
21. Marijan B., 2001., *Zaštitna istraživanja arheoloških lokaliteta uz južni trak autoceste Zagreb-Lipovac, dionica V. Kopanica-Županja, poddionica Babina Greda-Županja*, Obavijesti HAD, XXXIII/2, Zagreb 33-45.
22. Marijan B., 2005, *Zaštitno arheološko istraživanje nalazišta Popernjak kod Bošnjaka (Županja)*, Obavijesti HAD, 37/2, Zagreb 2005., 34-41.
23. Plemić V., 1981., *Prethistorijski metalni predmeti s područja Županje u muzeju u Županji*, Županjski zbornik, 7, Županja 97-103.
24. Minichreiter K., 1974, *Bajer, Gredani, Nova Gradiška nekropola bronzanog doba*, AP 16, 44-50
25. Minichreiter K., 1975, *Bajer, Gredani, Nova Gradiška – nekropola sa paljevinama bronzanog doba*, AP 17, 29-38.
26. Minichreiter K., 1983, *Pregled istraživanja nekropole grupe Gredani u Slavoniji*, Anali zavoda za znanstveni rad u Osijeku, 2 (1982.-1983.), 7-122
27. Minichreiter K., 1984, *Brončanodobne nekropole spaljeviniskim grobovima grupe Gredani u Slavoniji*, Izdanja HAD, 9, 1984., 91-106.
28. Minichreiter K., 1997, *Zaštitna arheološka istraživanja obredno-ukopnog prostora starčevačkog lokaliteta u Slavonskom Brodu*, Obavijesti HAD, XXIX/3, 40-43.
29. Minichreiter K., Sokač-Štimac D., 1998, *Brončanodobni nalazi nekropole grupe Gredani-Barice u Vlatkovcu istočno od Požege*, Obasvijesti HAD, XXX/1, 34-37.
30. Minichreiter K., 2005, *Arheološka istraživanja na Galovu u Slavonskom Brodu*, Ann. Inst. archeol, 1/2005., 25-30.
31. Sokol V., 1996, *Nekropola kulture žarnih polja u Moravcu kod Sesveta*, Izdanja HAD, 17/1996., 29-58.
32. Srejić D., 2002, *Iliri i Tračani, O starobalkanskim plemenima*, Beograd: Srpska književna zadruga, 2002.
33. Teržan B., *Obredi in verovanje, Bronasta doba na Slovenskem*, katalog izložbe, Ljubljana 1987., 65-78.
34. Vinski – Gasparini K., *Kultura polja sa žarama sa svojim grupama*, PJZ IV, Sarajevo: CBI ANU BiH, 1983., 547-646.